Було це під час вечірнього чаю перед тим, як мали світити лампи. Вілла підносилась над морем; сонце, зайшовши, полишало на небі рожеву дорогу, посипану золотим порохом. Жодної хвильки, жодної зморшки не було на Середземному морі, що полискувало, рівне та безмежне, в останньому промінні дня, неначе величезний лист полірованого металу.

В далечині, праворуч, вимальовувались на поблідлому пурпурі заходу силуети зубчастих гір.

Розмова йшла про кохання; сперечалися на цю давню, як світ, тему, повторювали слова, не раз і не двічі, певно, сказані. Ніжна меланхолія смеркання притишувала слова, розчулювала душі, і слово "кохання", яке щохвилини промовляв то дужий чоловічий голос, то м'який та мелодійний голос жіночий, здавалося, виповнювало велику залу, ширяло там, як птах, віяло, як невидимий дух.

Чи можна вірно кохати багато років підряд?

— Так! — запевняли одні.

— Ні! — заперечували інші.

Згадували різні випадки, встановлювали певні межі, наводили приклади; і всі, чоловіки й жінки, охоплені раптом виниклими, приємними й болючими спогадами, що про них не можна було говорити і що рвалися їм з уст, були схвильовані і говорили про цю таку банальну і таку владну могутню силу, про солодке й таємниче єднання двох істот, з глибоким почуттям і запалом.

Зненацька хтось, що стояв, втупивши очі в далечінь, скрикнув:

— О! Гляньте-но! Що то таке?..

На морі, далеко-далеко на обрії, підносилась сіра, величезна й туманна маса.

Жінки повставали і здивовано дивились на це несподіване, ні разу не бачене явище. Хтось пояснив:

— Це Корсіка, її звідси можна побачити два-три рази на рік, за певних атмосферних умов, коли особливо прозоре повітря не ховає її за млою водяних випарів, що ними звичайно повита буває далечінь.

Невиразні пасма гір вимальовувалися на обрії, і здавалося навіть, ніби можна розглядіти сніг на вершинах. Усіх вразила, майже злякала, ця несподівана поява цілого світу, цей привид, що виник раптом серед моря. Чи не такі-от чудні видіння бачили мандрівники, що, як Колумб, пливли невідомим, недослідженим океаном?

Тут заговорив старий чоловік, що досі не брав участі в розмові:

— Знаєте, я бачив на цьому острові, що встав перед нами ніби для того, щоб розв'язати наші суперечки і нагадати мені один чудний випадок, — я бачив там прекрасний приклад на диво сталої і надзвичайно щасливої любові.

Ось як це було.

П'ять років тому я подорожував по Корсіці. Цей дикий острів менше відомий нам, дальший від нас, ніж Америка, дарма, що його інколи, як-от сьогодні, можна побачити з берегів Франції.

Уявіть собі світ ще в стані хаосу, безладні пасма гір і між ними вузькі ущелини, де течуть бистрі потоки; ніде нема рівного поля, скрізь велетенські, безформні, гранітні скелі та гірські брили землі, укриті чагарником або високими каштановими та сосновими лісами. Це незайманий, необроблений, дикий і пустельний край; правда, де-не-де

можна побачити село, схоже на купу каміння на вершині гори. Нема там ніякої культури, ніякої промисловості, ніякого мистецтва. Ніде не стрінете ви ні уламка мережаного дерева або різьбленого каменю, ніде не побачите ні найменшого сліду, що говорив би про дитячий чи витончений смак, про потяг до краси у давніх мешканців цієї країни. Ось, власне, що найбільше вражає в цій пишній і суворій країні: спадкова байдужість до шукання привабливих форм, яке звуть мистецтвом.

Італія, де кожен палац повний шедеврів і сам є шедевр, де мармур, дерево, бронза, залізо, метали й каміння свідчать, нагадують про людський геній, де найдрібніші старовинні речі в старих будинках виявляють божественне прагнення прекрасного, — Італія для всіх нас свята вітчизна, яку ми любимо, бо вона показує нам, дає збагнути могутність, велич, силу й торжество творчого розуму!

І поруч з нею — Корсіка, дика та пустельна, така, як у перші дні свого існування. Людина тут живе в своєму немудрому житлі, байдужа до всього, що не стосується власного її життя чи родинних суперечок. Вона зберегла тут усі вади і всі гарні риси некультурних народів — жорстокість, злобність, кровожерливість, темряву розумову — і водночас — гостинність, шляхетність, відданість, довірливість, наївність; вона відчиняє двері кожному, хто в них постукає, і дарує вірну дружбу за найменшу, ледве виявлену симпатію.

Отже, цілий місяць блукав я по цьому величному острову з таким почуттям, ніби я на краю світу. Ні заїзду ніде жодного, ні шиночка, ні дороги. Ідеш, ідеш стежкою, пристосованою лише для мулів, і натрапиш, нарешті, на невеличке, притулене до скелі сільце, що висить над проваллям, звідки ввечері чути безнастанний шум, глухий і глибокий гомін потоку. Ви стукаєте в двері, просите пустити переночувати і дати чогось підживитись. Вечеряєте ви за убогим столом, ночуєте в убогому житлі, — а вранці потискуєте руку господареві, що виводить вас аж на край села.

Одного вечора, пройшовши годин з десять без відпочинку, я опинився біля невеликої хатини, що стояла зовсім самітно в глибині вузенької долини, котра за якесь льє виходила до моря. Два стрімкі гірські схили, вкриті чагарником, уламками кам'яних брил та високими деревами, ніби похмурі стіни, стискали цю безмежну сумну ущелину.

Біля халупи кілька кущів винограду, невеликий садок, ще далі — треба ж із чогось жити! — кілька великих каштанів, ціле багатство для цієї вбогої країни.

Жінка, що впустила мене, була стара, поважна і на диво охайна. Якийсь чоловік сидів на солом'яному стільці; він підвівся, уклонився мені і знову мовчки сів. Жінка промовила:

— Даруйте йому, він глухий, йому вісімдесят два роки.

Вона говорила справжньою французькою мовою. Це мене здивувало.

— Ви не корсіканка? — спитав я.

Вона відповіла:

— Ні, ми з континенту. Та ось уже п'ятдесят літ, як ми живемо тут.

Жах і смуток охопив мене, коли я здумав про п'ятдесят літ життя в цій похмурій норі, так далеко від міст, де живуть люди. Увійшов старий пастух, і всі сіли до обіду, що складався з єдиної страви — густої юшки з картоплі, сала та капусти.

Підживившись чим було, я вийшов посидіти біля дверей; серце мені стискалося від хмурого краєвиду, глибока туга пойняла мене — та туга, що виникає іноді у мандрівників під впливом сумного вечора в пустельному краю. Здається тоді, що от настане кінець усьому — існуванню і всесвітові. В такі хвилини зразу охоплюєш думкою страшенну

вбогість людського життя, марність усього на світі і чорну самотність серця, яке до самої смерті заколисує й обманює себе мріями.

Стара приєдналась до мене, порушена тією цікавістю, що живе завжди навіть у найвідлюдніших душах.

— Отже, ви з Франції? — спитала вона.

— Так, мандрую собі для розваги.

— Може, ви з Парижа?

— Ні, я з Нансі.

Мені здалося, що її пойняло якесь незвичайне зворушення. Не знаю, з чого я те побачив, чи, певніше сказати, відчув. Вона повторила спроквола:

— Ви з Нансі?

Чоловік став на порозі, байдужий до всього, як звичайно глухі...

Вона промовила:

— Нічого. Він не чує.

А потім, трошки помовчавши:

— То, певно, у вас багато знайомих у Нансі?

— Так, я знаю там майже всіх.

— Знаєте родину Сент-Аллез?

— Дуже добре; то були приятелі мого батька.

— А як ваше прізвище?

Я назвав себе. Вона пильно глянула на мене, потім промовила тихим голосом, як то буває, коли на людину наринуть спогади:

— Так, так, пригадую. А що сталося з Брізмарами?

— Всі повмирали.

— А! І Сірмонів ви теж знали?

— Так. Молодший з них тепер генерал.

Тоді вона проказала, тремтячи з хвилювання, туги, не знаю вже з якого складного, могутнього й святого почуття, — того, що примушує заговорити раптом про глибоко в душі заховані почуття, про людей, чиї імена до дна зворушують серце.

— Так, Анрі де-Сірмон. Я його добре знаю. Це мій брат.

Здивований, вражений глянув я на неї. І раптом згадав. Ця історія колись наробила великого галасу серед шляхетних родин у Лотарінгії. Молоду дівчину, багату і вродливу, Сюзанду де-Сірмон, викрав гусарський унтер-офіцер з того полку, яким командував її батько.

Цей солдат, що зумів причарувати дочку свого полковника, був парубок із селянської сім'ї, та гарний, хоч малюй, у синьому доломані. Напевно, вона нагляділа його і покохала, бачивши, як проходять один за одним ескадрони. Та як вона з ним заговорила, як домудрились вони зустрітись і змовитись, як вона насмілилась дати йому зрозуміти, що любить його, — про це ніхто ніколи не дізнався.

Нікому й на думку не спадало, що має статись. Якось увечері, коли солдатові вийшов його строк, він зник разом з нею. Шукали їх, та не знайшли. Від неї не було ніяких звісток, і її мали за мертву.

І от тепер я знайшов її в цій похмурій долині.

— Пам'ятаю, добре пам'ятаю, — сказав я. — Ви панна Сюзанна?

Вона кивнула головою: так! Сльози котились їй з очей. Показуючи очима на старого, що стояв нерухомо на порозі халупи, вона сказала:

— Це він.

І я збагнув, що вона й досі любить його, і досі дивиться на нього зачарованими очима.

— Чи ж були ви принаймні щасливі? — спитав я.

І вона відказала повним щирого почуття голосом:

— О! Дуже, дуже щаслива. Він мені дав велике щастя. Я ні разу не каялась.

Я дивився на неї, сумний, здивований, вражений могутністю любові! Ця багата дівчина пішла за ним, за простим селянином. Вона сама стала селянкою. Вона звикла до його життя, позбавленого найменшої краси, розкоші, будь-якої витонченості, і пристосувалась до його простих звичок. І вона ще й тепер кохала його. Вона стала звичайнісінькою мужичкою — в чепчику, в полотняній спідниці. Сидячи коло дерев'яного стола на солом'яному стільці, їла вона з глиняної миски юшку з капусти і картоплі з салом. Спала обіч свого чоловіка на сіннику.

І не було в неї інших думок, крім думки про нього! Вона не шкодувала ні за пишними вбраннями, ні за дорогими тканинами, ні за оздобами, ні за м'якими меблями, ні за теплими у шпалерах покоями, де струмують завжди тонкі парфуми, ні за перинами, що в них так любо поринає втомлене тіло. Нічого їй не треба було, опріч нього, аби тільки він був біля неї, більш нічого вона не бажала.

Молодою дівчиною покинула вона життя, покинула те коло, в якому виховувалась, і тих людей, що зростили її й любили. Лише вдвох із ним вона прибула до цієї дикої долини. І він був для неї всім, всім, чого бажають, про що мріють, чого ждуть, на що сподіваються люди. І він до краю сповнив щастям її життя. Щасливішою вона не могла б бути.

І цілу ніч прислухаючись, як хрипко дише старий солдат, лежачи на вбогому ліжку біля тієї, котра пішла за ним так далеко, я думав про цю дивну й просту історію, про це таке повне і такими бідними засобами досягнене щастя.

На світанку я вийшов, потиснувши руки старому подружжю.

Оповідач замовк. Одна з жінок сказала:

— Ну, вона мала надто простий ідеал, надто примітивні потреби і надто невеликі вимоги. Певно, вона була просто нерозумна.

Друга на те повагом промовила:

— Дарма! Вона була щаслива.

А там, на обрії, Корсіка тонула в нічній темряві, зникала поволі в морі; велетенська тінь її зливалась з імлою, так ніби вона з'явилась лише для того, щоб розказати історію вірної та невибагливої пари, що знайшла собі притулок на її берегах.